

ОТПРАВЯНЕ НА МОЛБА, ПОДНАСЯНЕ НА ИЗВИНЕНИЕ, ДЕКЛАРИРАНЕ НА ОТКАЗ

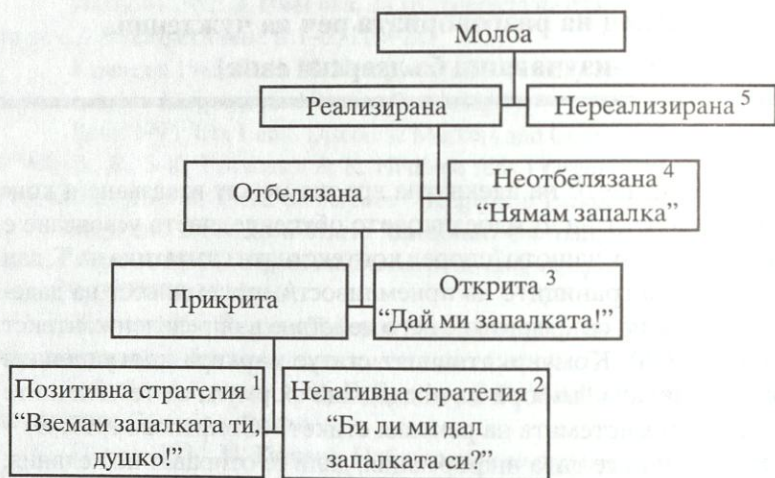
(С оглед на разговорната реч на чужденци,
изучаващи български език)

1. Постигането на адекватна връзка между изказване и контекст е компонент на чуждоезиковото обучение, чието усвояване е сериозен проблем, защото (според контекстната граматика на Т. ван Дейк) определя границите на приемливост/неприемливост на дадено изказване и на свързаното с него действие в определен контекст (Ван Дейк 1978). Комуникативният статус маркира илокуционния профил и фиксира “избора на подходяща формула от тематичните групи на микросистемата на речевия етикет” (Стефанова 1997:49) – дали се иска, или се дава информация, дали се отправят пожелания, комплименти или оплаквания. Тъй като самото общуване не е нищо друго, освен “игра на жизнени роли” (Леви 1983:78), възникват проблеми в потока на речта относно редуването на двамата комуниканти при размяната на реплики, започването и завършването на разговор и изобщо около всички моменти на съгласуване, които в крайна сметка оформят един кохерентен разговорен акт. Казаното дотук е ориентирано към изучаването на чужд език в чуждоезикова среда (средата на езика-цел), защото при обратния случай (чужд език в родноезикова среда) проблемът е хипотетичен. Декларирането на комуникативното намерение на говорещия се осъществява чрез “перформативните глаголи, специфични за речевия етикет, които се срещат често в учтивата комуникация” (Пантелеева 1994:91).

1.1. Според разграничението, което Сърл (Сърл 1977) прави, между директен и индиректен речев акт разликата се състои между форма и функция, като, от една страна, е транспарантната връзка между двете – например употребата на императив за предаване на

молба: “Подай ми вестника!”. От друга страна, са случаите, когато илокуционната сила на речевия акт не произлиза от повърхнинната структура – например молбата приема формата на въпрос: “Може ли да ми подадеш вестника?”

1.2. Ако се разгледа една скала, отразяваща степента на учтивост, могат да се сравнят различните стратегии, маркиращи специфични подходи в определени ситуации:

С най-висока степен на учтивост очевидно се отличава позитивната стратегия (1), при която се маркира известна доза солидарност и фамилиарност, а негативната стратегия (2) е достатъчно любезна, но допуска отрицателна реакция. И двете стратегии са прикрити, тъй като са избегнати типичните императивни форми, характерни за открития вариант (3), където има транспарантна връзка между форма и функция. В случая “общият въпрос, представящ сам по себе си косвен речев акт за молба, изисква от отсрещния комуникант ответно действие, а не словесна реакция” (Кифер 1985:345).

1.3. Очевидно е, че има разлика при възприемане и репродуциране на илокуционния акт между носителите на езика и изучаващите го. Интересно е как последните се ориентират в контекста на изказването, с какъв потенциален репертоар разполагат и в крайна сметка какво избират от него в потока на речта. За да бъде обективно едно такова изследване, то трябва да разглежда илокуционния

акт от три страни и съответно да разполага с образци от всяка една:
1) Масив от примери на езика-цел, представен от изучаващите го. 2) Масив от примери, представен от носители на езика-цел. 3) Масив от примери, включващ родноезиковата реакция на изучаващите езика-цел.

Трите типа изследвания са на различен етап, а тази работа описва предварителни наблюдения.

2. Молбата е речев акт, отправен към отсрещния комуникант, с цел дадено действие да бъде предизвикано, осуетено или коригирано (ускорено, забавено и т. н.). Основните характеристики на молбата включват нейната иницираща функция, която може да бъде самостоятелна, но може да бъде предшествана от подготвителен момент: "Имаш ли пари?" "Да." "Купи ми рокля!"

2.1. В илокуционен аспект молбата носи следните характеристики от позиция на инициатора:

I. Желание да бъде изпълнена, убеденост, че е по силите на втория комуникант, и твърдата увереност, че отсъствието на рече-вия акт гарантира бездействие на отсрещната страна.

II. Молбата може да бъде повече или по-малко директна, като тук се разграничават различните типове стратегии в зависимост от конкретната ситуация (вж. 1.2.).

III. Молбата може да бъде изпреварваща, съпровождаща или да носи елемент на закъснение спрямо самото действие. Освен това, тъй като степента на принуда е различно дозирана, в някои от случаите тя има по-приглушено, смекчено звучене, а при други – напротив.

IV. Една молба може да бъде закодирана различно от позиция на говорещия: "Дай ми бутилката с кола!", и от позиция на слушащия: "Би ли ми подал бутилката с кола?". Възможни са още два варианта: съвместен: "Хайде да пийнем кола!", и безличен: "Добре би било сега да се пийне нещо!"

V. Тъй като молбата предполага дозирано налагане на чужда воля, при това обикновено тя се декларира пряко, лингвистичната ѝ реализация зависи от ред социални фактори, определящи връзката между двамата комуниканти, а оттам – градуса на любезност.

VI. Прагмалингвистичните разлики, свързани с употребата на молбата в различни ситуации, се наслагват върху междуезиковите и

културните различия, като създават една доста пъстра картина в предпочитанията на различен тип стратегии и дезориентират непознаващите добре езика и страната.

2.2. Направените наблюдения в повечето случаи говорят за персонална интуиция на чужденците относно представата за формулиране на подходяща и адекватна молба на български, като се фокусират възможностите да се разграничат учтивите от по-малко учтивите форми.

2.2.1. Ниво на учтивост, съгласувано с нормите, възприети от носителите на езика, е възможно само при много напреднали с дългогодишен престой в страната. В този случай понякога се проявява свръхстарателност и по-големи предпочитания към учтивите форми в сравнение с носителите на езика.

2.2.2. В началните етапи трудно се разграничават различните видове молби в зависимост от ситуацията и персоналната адресираност. Очевидно недостатъчните знания се явяват бариера, която е причина да не се покрият дори нормите на учтивост на родния език. В много от случаите се репродуцират дълги, спираловидни молби, които не са характерни за носителите на езика. В други случаи се използва стратегията на "вафлата", като многократно се наслагват някои заучени модели.

2.2.3. Маркерите за учтивост и синтактичните определители се преексплоатират, поради което се постига излишна многословност, по-очевидна при среднонапреднали, отколкото при напреднали. Особено характерно е дублирането на някои маркери и повтарянето на други: "Моля, бихте ли могли да имате възможност да ми помогнете?". Начинаещите използват само отделни щрихи или фрагменти от параметрите на учтивост и затова обикновено техните молби звучат неадекватно.

3. Извинението, както и молбата, е обикновено директно отправен речев акт, но то е ориентирано повече към говорещия, отколкото към слушащия. В повечето случаи то предполага отговорност за определено поведение (или за липсата му) спрямо слушащия.

3.1. Основна разлика между молбата и извинението е тяхната ориентация във времето. Докато молбата е ориентирана към бъдещо действие, то извинението засяга отминало действие. Освен това различията между отделните култури не слагат толкова ярък отпе-

чатък върху формулирането на извинението, колкото върху молбата. Установено е, че в различните езици извиненията се поднасят по подобни начини, защото стратегиите са сравнително универсални.

3.2. В случаите, когато са засегнати интересите или правата на единия от комуникантите по вина на втория, пред него има две възможности – или да пренебрегне необходимостта от извинение, или да поеме отговорността и да се извини. По два начина се мотивира първият избор: 1) Извинение не е нужно и не се прави. 2) Случаят предполага извинение, но се поема риска то да не бъде формулирано.

Във втория случай съществува набор от стратегии, които говорещият може да използва, за да предаде различни нива на интензитет на извинението. Това очевидно е един от основните параметри, които оформят профила на този речев акт.

СТРАТЕГИЯ	ПРИМЕР
1. Изразяване на извинение:	
а) извинение	Моите извинения. Извинете. Простете.
б) съжаление	Съжалявам.
в) молба за извинение	Моля да ме извините.
2. Обяснение на ситуацията	Влакът закъсня. Без да искам.
3. Деклариране на отговорност	
а) поемане на вина	Това е моя грешка.
б) самоукоряване	Не се бях сетил.
4. Предложение за поправка	Аз ще заплатя счупената чаша.
5. Уверяване в бъдеща надеждност	Това няма да се случи отново.

3.3. Няколко са факторите, влияещи при формулирането и поднасянето на извинение на чужд език. 1) Ниво на владение на езика. 2) Роден език. 3) Лична представа и възприемане на извинението като универсална и лингвистична категория. 4) Специфика на конкретната ситуация.

3.4. При извиненията на чужд език обикновено се казва по-малко, отколкото на роден, защото няма готова семантична формула за конкретната ситуация – не се предлага помощ или компенсация за нанесени щети (повреда при паркиране, неволно причинена травма и т. н.).

3.4.1. Наблюдават се няколко типа грешки: 1) Видими, при които очевидно се прави опит за извинение, но се допускат езикови неточности: “Извинете, грешка. Взел не чадър мой”; 2) Прикрити грешки – извинението е коректно от лингвистична гледна точка, но не е подходящо за случая: “Извинете, закъснах. Ще се видим друг път” (при идване в края на часа); 3) Грешно изразяване на правилно избрана семантична формула: “Съжалявам, не зная, че място е заето”.

3.4.2. Понякога при азиатците се наблюдава предозиране и се казва твърде много. Когато формулата е многословна или неоправдано сбита, е неизбежно разминаването с конкретната ситуация.

4. Отказът е директно отправен речев акт, насочен повече към слушателя, и изисква висока степен на прагматична компетентност. Той е реакция на различен вид илокуционни актове (покана, предложение, молба). Обикновено се наблюдава директна и индиректна семантична формула.

ТИП	СЕМАНТИЧНА ФОРМУЛА	ПРИМЕР
Директен	1. Декларативна	Аз отказвам.
	2. Недекларативно твърдение	Не мога.
Индиректен	3. Израз на съжаление	Съжалявам.
	4. Желание	Бих искал да помогна.
	5. Извинение, причина, обяснение	Имам главоболие.
	6. Алтернативно предложение	Аз бих предпочел...
	7. Изтъкване на възможности	Ако ми беше казал
	в миналото и бъдещето	по-рано...
	8. Обещание за компенсация	Ще го направя по-късно.
	9. Принципили позиции	Никога не давам пари.
	10. Отбягване на отговор	Не съм сигурен.

4.1. Обикновено отказът на чужд език е по-директен, отколкото на роден, защото не се владеят достатъчно механизми и не се познава прагматиката, което води до засилен трансфер от родния език. Релевантните признаци, които управляват избора на стратегия, са различни за различните езици. Например японците реагират различно в зависимост от социалния статус на отсрещния комуникант. При отказ на покана, отправена от по-нискостоящ, те си спес-

тяват изразите на извинение и съжаление, докато при европейците обикновено релевантна в случая е степента на близост и познанство.

Направленият опит да бъдат разгледани и в известна степен съпоставени молбата, извинението и отказът поставя интересни въпроси, чието по-нататъшно проучване предстои.

ЛИТЕРАТУРА

Ван Дейк 1978. **Ван Дейк, Т. А.** Вопросы прагматики текста. // Новое в зарубежной лингвистике. VIII, Москва.

Стефанова 1997. **Стефанова, М.** Познаваме ли българския речев етикет. София, 1997.

Леви 1983. **Леви, Вл.** Изкуството да общуваме. София, Народна просвета, 1983.

Пантелеева 1994. **Пантелеева, Хр.** Граматика на вежливата реч. София, Наука и изкуство, 1994.

Сърл 1977. **Searle, J. R.** Speech acts. Cambridge.

Кифер 1985. **Кифер, Ф.** О роли прагматики в лингвистическом описании. // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XVI. Москва, 1985.